

Отримана 26.04.2025

Прорецензована: 11.05.2025

Прийнята до друку: 23.05.2025

Електронна адреса: p.y.khrapko@nuwm.edu.ua

t.a.koberska@nuwm.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-28-40-49>

Храпко П., Коберська Т. Головні тенденції у вивченні знаку-індексу: від «парадигми суміжності» до «парадигми доповнення». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2025. № 28. С. 40–49.

УДК 164.02:519.76

Павло Храпко, Тетяна Коберська

ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИВЧЕННІ ЗНАКУ-ІНДЕКСУ: ВІД «ПАРАДИГМИ СУМІЖНОСТІ» ДО «ПАРАДИГМИ ДОПОВНЕННЯ»

Однією з визначальних тенденцій сучасної науки про знаки є пошук можливостей подальшого практичного використання семіотичних ідей, концептів та понять Чарльза Сандерса Пірса. Поряд зі спробами застосування цих ідей у межах досліджень проблеми свідомості, авангардного театру, кінематографу та епістемної логіки, одним з перспективних варіантів розвитку творчої спадщини філософа є поглиблене вивчення сутності, функцій та можливостей знаку-індексу. Важливою складовою такої роботи є не лише детальний аналіз розуміння цього знаку у самого Пірса, але й відслідковування основних тенденцій його вивчення у подальшій дослідницькій літературі.

Згідно з філософом найважливішими визначальними ознаками індексу є: наявність причинно-наслідкового зв'язку між репрезентативом та об'єктом; його спроможність спрямувати увагу до цього об'єкту; можлива відсутність реципієнта; вказування на одиначне та конкретне; відсутність дескриптивної складової та схожості між репрезентативом та об'єктом.

У дослідницькій літературі присвяченій вивченню індексу у Пірса можна виокремити два підходи, які умовно можна визначити як «парадигма суміжності» та «парадигма доповнення». Особливістю першої парадигми є націленість на детальний аналіз головних особливостей індексу у порівняльному співставленні з його основними прикладами, а також, критичні зауваги стосовно причинно-наслідкового компоненту цього виду знаку. В межах другої парадигми, опираючись на розуміння індексу у контексті структури судження, здійснено спробу аналізу його потенційних різновидів та розгляду інформаційних можливостей.

Незважаючи на важливі критичні зауваги стосовно можливостей дефініції індексу, перший з підходів має низку недоліків, а саме: неможливість охопити всі варіанти індексу, ігнорування його зв'язків з іншими видами знаків та недостатня увага до інформаційних можливостей. Часткове вирішення вказаних недоліків відбулося в межах «парадигми доповнення». Так під певним сумнівом знаходяться іконічна складова, інформаційні можливості та причинно-наслідкові зв'язки таких індексальних варіантів цієї парадигми як «Суб-індекс» та «Правило».

Ключові слова: Ч. С. Пірс, семіотика, знак, індекс, класифікація знаків.

Pavlo Khrapko, Tetiana Koberska

MAIN TRENDS IN THE STUDY OF THE INDEX SIGN: FROM THE "PARADIGM OF CONTIGUITY" TO THE "PARADIGM OF COMPLEMENTATION"

One of the defining trends of modern science of signs is the search for opportunities for further practical use of semiotic ideas, concepts and notions of Charles Sanders Peirce. Along with attempts to apply these ideas within the framework of research on the problem of consciousness, avant-garde theater, cinema and epistemic logic, one of the promising options for the development of the philosopher's creative heritage is an in-depth study of the essence, functions and possibilities of the indexical sign. An important component of such work is not only a detailed analysis of Peirce's understanding of this sign, but also tracking the main trends in its study in subsequent research literature.

According to the philosopher, the most important defining features of an index are: the presence of a causal relationship between the representamen and the object; its ability to direct attention to this object; the possible absence of a recipient; pointing to the singular and specific; the absence of a descriptive component and similarity between the representamen and the object.

In the research literature devoted to the study of Peirce's index, two approaches can be distinguished, which can be conditionally defined as the "paradigm of contiguity" and the "paradigm of complementation". A feature of the first paradigm is the focus on a detailed analysis of the main features of the index in a comparative comparison with its main examples, as well as critical remarks regarding the causal component of this type of sign. Within the second paradigm, based on the understanding of the index in the context of the structure of the judgment, an attempt is made to analyze its potential varieties and consider informational possibilities.

Despite important critical remarks regarding the possibilities of index definition, the first approach has a number of shortcomings, namely: the inability to cover all variants of the index, ignoring its connections with other types of

signs and insufficient attention to informational possibilities. Partial resolution of these shortcomings occurred within the framework of the "paradigm of complementation". Thus, the iconic component, informational possibilities and cause-and-effect relationships of such indexical variants of this paradigm as "Sub-index" and "Precept" are under some doubt.

Keywords: Ch. S. Peirce, semiotics, sign, index, classification of signs.

Одним з найважливіших трендів сучасної семіотики є подальше опрацювання та пошук можливостей практичного використання філософської спадщини Чарльза Сандерса Пірса (1839-1914). Згідно з авторами статті «Семіотика 2021: рік в огляді» [18] лише за вказаний рік на сторінках двох найвідоміших наукових журналів з семіотики «Semiotica» та «Sign Systems Studies» з'явилося чотирнадцять статей виконаних в межах вказаної тенденції.

Найбільш чисельними є дослідження стосовно використання ідей та концептів Пірса у вивченні проблеми свідомості [27], [28], [29], [17], [19].

Можливостям методологічного використання різних видів знаків у дослідженні кіно, чи діаграма-тичних схем при дослідженні театру авангарду присвячені роботи [7], [8].

Також варто згадати і спроби використання пірсівських семіотичних ідей у контексті дослідження таких знакових систем як ізраїльська жестова мова глухонімих [10], подальше вивчення можливостей фанероскопії (нагадаємо, що це пірсівський варіант феноменології) та його варіанту епістемної логіки [16].

Ще однією важливою складовою семіотичної спадщини філософа, чий евристичний потенціал, на нашу думку, ще не розкрито до кінця, є концепт «індексу» – одного з трьох знаків відомої семіотичної класифікації.

Перші спроби практичного використання даного концепту мали місце вже у кінці 70-х та початку 80-х рр. минулого століття у контексті вивчення фотографії [14], [21].

Історично наступними сферами використання індексу були когнітивні студії та проблематика візуальних концептів [23], [24].

Діапазон же сучасних варіантів використання індексу є досить широким і охоплює такі, на перший погляд, різні царини як архітектура [2], біологія [9] та навіть педагогічні навчальні практики [4].

Очевидно, що всі ці спроби практичного використання індексального знаку повинні супроводжуватися та доповнюватися аналітичною роботою по вивченню того як цей вид знаку розумівся і самого Пірса, зважаючи на те, що однією з характерних рис філософа було постійне доопрацювання своїх ідей.

Безумовно, що не менш важливою частиною цієї роботи є виявлення головних тенденцій, що склалися у вторинній дослідницькій літературі, тобто літературі присвяченій вивченню семіотичної спадщини філософа. Важливість цих робіт обумовлена тим, що їхні автори не просто аналізують вже написане Пірсом, але роблять критичні зауваги та також пропонують подальші варіанти розвитку його ідей.

Нагадаємо, що індекс, поряд з іконічним знаком та символом, є одним з елементів відомої класифікації знаків філософа. Всі ці різновиди знаків складають зміст так званої другої трихотомії. Основою класифікації тут виступає відношення між репрезентаменом (знаковим засобом або репрезентативною складовою знаку) та об'єктом знаку.

Вивчення та розробка концепту індексу провадилася філософом протягом майже усього творчого періоду. В результаті Пірс виокремив шість головних ознак індексу: а) між репрезентаменом індексу та його об'єктом існує причинно-наслідковий зв'язок [CP 1. 372], [CP 2. 248], [CP 2. 229]¹; б) індекс здатний привернути увагу реципієнта до свого об'єкта [CP 3. 434], [CP. 2. 256], [CP 2. 287]; в) відсутність інтерпретатора ніяк не впливає на існування його характеристик [CP 4. 447], [CP 5.73]; г) важливою особливістю індексу є його відсилання до одиничного та конкретного [CP 1. 369], [CP 2. 283], [CP 2. 305]; д) відсутність дескриптивних можливостей [CP 1. 369], [CP 2. 291], [CP 3. 361]; е) на відміну від іконічного знаку репрезентамен індексу не перебуває зі своїм об'єктом у відношеннях схожості [CP 2. 305], [CP 2. 306].

¹ Це загальноприйнятий варіант посилань на відоме академічне 8-ми томне зібрання творів Пірса: Collected Papers. Volumes 1-6. (1931-1936). Charles Hartshorne and Paul Weiss (eds.). (Cambridge, MA: Harvard University Press) та Collected Papers. Volumes 7 & 8. (1958) Arthur Burks (ed.). (Cambridge, MA: Harvard University Press). Прикметна особливість запропонованої нотації у тому, що спочатку йде вказування на том, а потім на нумерований параграф.

Найбільш відомими прикладами знаків-індексів можна вважати: флюгер, дим від вогню, фотографії, сліди, отвір від пострілу, спиртометр, палець який вказує у певному напрямі, вказівні займенники («Цей», «Той», «Там») і т. д.

Подальші дослідження проблеми індексу можна розділити на дві групи. В першу входять тексти в яких аналіз цього виду знаку провадиться у контексті вивчення всього семіотичного проекту Пірса. Історично послідовно такими роботами є: «Концепт знаку у Ч. С. Пірса» (1973) Дугласа Грінлі, «Вступ до семіотики Пірса» Девіда Савана (1988), «Загальний вступ до семіотики Ч. С. Пірса» (1996) Джеймса Якуба Ліжки та «Теорія знаків Пірса» Томаса Шорта (2005).

Другу групу складають дослідження, основна увага авторів яких сфокусована суто на проблемі індексу. Найбільш ґрунтовними тут є: «Іконічний знак, індекс, символ» (1949) Артура Буркса, «Індекс у Пірса» (1965) Томаса Гоуджа та «Індекс та індексальна референція у Пірса» (2005) Елберта Еткіна. Безперечно, що вказані дослідження відрізняє вже більш деталізований аналіз того якими є головні ознаки та властивості індексу, класифікація цих властивостей, як історично змінювалося тлумачення цього знаку в різних роботах Пірса, практичні можливості його використання, потенційні варіанти подальшого дослідження цієї теми, зв'язок з іншими проблемами і т. д.

Саме в роботах як першої так і другої групи закладаються дві парадигми, які, з певною мірою умовності, можна позначити як «парадигма суміжності» та «парадигма доповнення».

Спочатку проведемо аналіз першої з них – «парадигми суміжності», головні різновиди та характеристики якої подамо у формі таблиці та супроводимо пояснюючим коментарем.

Таблиця 1

Визначення та класифікація «парадигми суміжності»

Тип суміжності	Особливості	Приклади	Інформаційні можливості
1. Каузальна	Наявність причинно-наслідкових зв'язків між репрезентативом та об'єктом	Сліди, фотографії, отвір від пострілу, флюгер, спиртометр, сонячний годинник, дим від вогню.	Через такого роду зв'язки відбувається виокремлення основи для подальшого з'ясування фактів.
2. Вказівна	Функція вказування на конкретний об'єкт з метою його виокремлення з певного просторово-часового континууму	Вказівні займенники «Цей», «Той», «Там», палець, що вказує в певному напрямі.	Обмежуються простою вказівкою на об'єкт

Як ми бачимо парадигма суміжності може існувати у двох варіантах – «каузальному» та «вказівному». Якщо особливістю першої є її причинно-наслідковий характер, то друга обмежується виключно вказуванням на певний об'єкт.

Крім того, розуміння їхньої різниці можна досягти через відмінності в їхніх інформаційних можливостях. Як ми можемо побачити з таблиці, в межах «вказівної» суміжності відбувається проста фіксація на певному об'єкті. Цей об'єкт зареєстровано, на нього спрямовано нашу інтенцію. Але цим тут все і обмежується і для подальшого його вивчення ми повинні використовувати більше знаків дескриптивного типу.

На протигагу цьому «каузальна» суміжність дає нам дещо більше. Через залучення причинно-наслідкових зв'язків наша увага фокусується не лише на самому об'єкті але й на тому, що призвело до його появи. Формується уявлення певної закономірності такого зв'язку. Саме за рахунок цього відбувається розширення його інформаційної складової.

Наступними важливими характеристиками «каузальної» суміжності є те, що серед усіх складових пірсівської моделі знаку – репрезентатива, об'єкта та інтерпретанти, вона поєднує між собою лише два перших. Ще один важливий момент пов'язаний з цим варіантом зв'язку, це її об'єктивний характер. Останнє яскраво виражається у тому, що вона не вимагає обов'язкового сприйняття реципієнтом,

Можна також зазначити, що «вказівна» ж суміжність відрізняється від «каузального» варіанта не лише самою відсутністю причинно-наслідкових зв'язків, але й тим, що вимагає активного залучення реципієнта. Вказівний займенник аж ніяк не пов'язаний причинно-наслідковими зв'язками зі своїм об'єктом. Ці зв'язки повинен встановлювати вже сам реципієнт. І це може стати можливим тільки через залучення третьої складової знакової моделі – інтерпретанти. Крім того, як у випадку з вказівним жестом пальця, відбувається певне коригування інтенції реципієнта на той чи інший об'єкт. Іншими

словами, у цьому варіанті суміжності більш активно залучається як реципієнт так і інтерпретанта. Також необхідно зазначити, що за рахунок більш активного використання інтерпретанти в цьому варіанті суміжності пірсівський знак дійсно виявляється взаємозв'язком та цілим трьох компонентів – репрезентамена, об'єкта та інтерпретанти.

Варто відзначити, що поділ на ці два типи суміжності було запропоновано лише у середині 90-х рр. [15, р. 38]. До того розрізнення між суміжностями не провадили взагалі виокремлюючи лише її каузальний варіант, який на довгий час виявився головним предметом критичних зауваг у дослідницькій літературі. Початок цієї тенденції було закладено у дослідженні Артура Буркса [Burks, 1948] «Іконічний знак, індекс, символ» (1949). Саме автор цієї роботи перший звертає увагу на часту невідповідність прикладів індексального знаку каузальній ознаці, одній з головних у його визначенні. В подальшому ця критика була продовжена та доповнена вже згаданими нами вище Т. Гоуджем [11], Д. Грінлі [12] та Т. Шортом [22].

Характерно, що майже всі ці дослідники приходили до своїх критичних висновків досить схожим шляхом. Логічною основою такої критики виступав дедуктивний умовивід, де у якості більшого засновку виступала вже неодноразово згадана ознака індексу про причинно-наслідковий зв'язок і який вважався «необхідною та достатньою умовою для того щоб знак міг вважатися індексом» [1, р. 168]. Подальше співставлення різноманітних прикладів індексу показувало, що далеко не всі з них відповідали цій ознаці, що й давало привід заявити, що такого роду невідповідність суттєво підважує основи пірсівської концепції індексу.

З іншого боку частина тих прикладів індексу які також не вписувались у цю загальну картину і які згодом перешли у категорію «вказівної» суміжності (стукіт у двері, палець, що вказує, прислівники та займенники) також певним чином сприяли руйнівним тенденціям, оскільки не давали можливості встановлення каузальних взаємозв'язків. Було очевидно, що в них ані об'єкт не може бути причиною появи репрезентамена, ані репрезентамен об'єкту.

У подальшому з критикою такого підходу виступив один з найвідоміших сучасних дослідників семіотики Пірса Алберт Еткін. На його думку, ми аж ніяк не повинні розглядати наявність причинно-наслідкового зв'язку або інших ознак індексу як необхідну умову його ідентифікації. Натомість всі вищенаведені характерні ознаки індексу потрібно сприймати у якості певних «керуючих принципів» (guiding principles) або «практичних правил» (rules of thumb) [1, р. 168]. Іншими словами, всі ці ознаки індексу слід тлумачити у якості своєрідних регулятивних приписів, якими ми повинні користуватися при дослідженні, виборі або пошуку індексального знаку. Проте ці приписи аж ніяк не потрібно сприймати на жорсткий категоричний манер, відступ від якого є неможливим. Цілком вірогідно, що такого роду обмежувальна настанова не дасть нам побачити цей різновид знаку, систему його взаємозв'язків, у більш ширшому контексті

При цьому першу з підстав для саме такого тлумачення якостей індексу дослідник віднаходить вже у самого Пірса. В одній зі своїх робіт той зазначає, що «було б важко, або навіть взагалі неможливо навести приклад абсолютно чистого індексу, чи знайти якийсь знак повністю позбавлений якості індексу» [CP 2. 306].

Другу підставу для введення «керуючих принципів» Еткін знаходить у ще одного з дослідників логіки та семіотики Пірса Рісто Хілпінена. В одній зі своїх робіт Хілпінен приходять до схожих висновків що і Еткін аналізуючи те як американський філософ визначає твердження (assertion). Пірс вважає, що зрозуміти природу твердження цілком можливо на прикладі його формального варіанту (a very formal assertion). Саме ретельний аналіз останнього дозволить виокремити його суттєві якості. На думку Хілпінена такий підхід можна назвати «методом ідеальних прикладів» (the method of ideal examples) [1, р. 169].

Наступний аргумент на підтвердження своєї позиції Еткін формує аналізуючи ще одну з критичних зауваг висловлену критиками «каузальної» парадигми суміжності. А саме, що в її межах Пірс не показує чіткої різниці між причинністю та процесом семіозису [1, р. 167]. Проте, на думку Еткіна, якщо ми скеровуємо нашу інтенцію виключно на причинно-наслідкові зв'язки індексу ми забуваємо про іншу його функцію – створювати в розумі реципієнта ще один еквівалентний першому знак, або інтерпретанту. Іншими словами, фокусування виключно на каузальних зв'язках індексу виключає з поля зору третій важливий компонент моделі знаку Пірса – інтерпретанту, руйнує її і робить діадною. Якщо ми проаналізуємо семіотичну функцію знаку, то ми побачимо, що вона складається з двох парних відношень трьох корелятивів. Виокремити ці компоненти можливо при розгляді процесу

семіозису. Важливими складовими цього процесу є відношення «репрезентамен-об'єкт» та «репрезентамен-інтерпретант». Якщо в межах першого встановлюється певний зв'язок та суміжність між репрезентаменом та об'єктом його означення, то в межах другого має місце генерування наступного знаку для подальшого означення об'єкту або інтерпретанта.

Коли ми говоримо про відношення «репрезентамен-об'єкт» ми по суті знаходимося в межах парадигми суміжності (Еткін визначає її як «фізичну суміжність»), а коли про «знак-інтерпретант» тоді про функцію спрямовування уваги реципієнта до об'єкта і генерування інтерпретанти.

Задля кращого розуміння сказаного можна використати один з найпоширеніших прикладів індексу дим як знак вогню. Очевидно, що між вогнем та димом існує фізична суміжність у формі причинно-наслідкового зв'язку. Проте цей дим також має спрямовальну силу для реципієнта. Такого роду привертання уваги до вогню не має якоїсь дескриптивної сили. Це радше фокусування уваги на присутності чи існуванні об'єкта, в даному випадку вогню. Як відзначає Еткін «інтерпретант індексу є просто наше розуміння, що цей знак позначає певний об'єкт і нічого більше [1, р. 164].

Таким чином, ще раз зауважимо, що на думку Еткіна, проблема критики каузальної суміжності в тому, що вона не бере до уваги відношення «репрезентамен-інтерпретант» і тим самим розуміє семіозис в рамках дуальної моделі знаку, що аж ніяк не була властивою Пірсу. Як наслідок така позиція призводить до критичного зауваження про те, що Пірс хибно ототожнює семіозис з причинно-наслідковим зв'язком.

Проте ще одним з суттєвих наслідків фокусування суто на проблемі суміжності, або каузальності було те, що це на довгий час закривало можливість для формування альтернативних варіантів розуміння індексу одним з яких згодом і виявилася парадигма, яку ми умовно визначаємо як «парадигма доповнення».

Дослідником, який започаткував іншу парадигму у вивченні індексу – «парадигму доповнення», був Дуглас Саван. В його підході проявилася дещо інша тенденція. Її сутність у тому, що аналіз не обмежується лише виокремленням суттєвих ознак індексу, а також поглиблюється зауваженнями стосовно його зв'язку з іншими видами знаків.

Так, Саван відзначає, що значна кількість індексів задля свого реального практичного функціонування потребує залучення інших знаків з другої трихотомії. Найбільш поширений варіант це залучення іконічної компоненти, що є дуже відчутним у таких знаках-індексах як сліди та фотографії [20, р. 36].

Другий момент який привертає його увагу це взаємозв'язки та відношення які можуть бути встановленими між загальним індексальним знаком (Legisign) та його конкретною реалізацією у формі одиничного знаку (Sinsign). Якщо детальніше, то це взаємозв'язок між двома видами знаків першої трихотомії, а саме загальним та одиничним знаками. Розуміючи, що загальний знак існує у статусі правила, певного закону він, по суті, приписує йому потенційне, вірогідне існування. Реальне підтвердження цього закону та правила може відбутися при посередництві функціонування одиничних індексальних знаків – «реплік» або «токенів», які є прикладами цього загального правила [20, р. 37]. Таким чином ці обидва знаки взаємодоповнюють один одного. Прикладами такого взаємозв'язку можуть слугувати різноманітні емоційні вираження радості, болю, страху, крик півня на світанку, сигнал військової труби і т. д.

Проте подальше більш креативне продовження та доповнення даної парадигми відбулося у вже неодноразово згадуваного нами Алберта Еткіна. На його думку наше ширше розуміння індексу слід розпочинати з розгляду спроби Пірса тлумачити його у контексті структури простого судження. Американський філософ вважав, що у структурі цієї форми мислення індекс займає місце такого терміну як суб'єкт.

Задля кращого розуміння особливостей їхнього взаємозв'язку ми повинні розглянути не стільки індекс зі сторони суб'єкта, скільки спробувати побачити що з важливих характеристик індексу проявилася в суб'єкті. Як вважає Пірс кожен суб'єкт судження має в собі щось від індексу, оскільки його важливою функцією є саме фіксування уваги на певному об'єкті того чи іншого судження [1, р. 169].

Саме такий підхід дозволяє Пірсу здійснити класифікацію індексу (або точніше індексу-суб'єкту) та виокремити наступні його різновиди: безпосередньо сам «Індекс» (Index), «Суб-індекс» (Sub-index) та «Правило» (Precept).

Можна сказати, що просто «Індекс» є своєрідною ентелехією індексу, індексу яким він повинен бути в ідеалі. Такий індекс відповідає всім переліченим вище ознакам. Найкращими прикладами

такого просто індексу є природні знаки, фізичні симптоми та вказівні знаки. Напевно найвідомішим прикладом такого ідеального індексу є флюгер, що вказує напрям вітру.

Головною ж відмінністю «Суб-індексу» від просто «Індексу» є наявність конвенційної складової, яка ї визначає відношення між репрезентаментом та об'єктом. Основними прикладами суб-індексів є: власні імена, вказівні та особові займенники («Я», «Ти», «Це», «Тут»). Задля кращого розуміння характеру «Суб-індексу» Еткін порівнює його з ще з одним видів знаку більш ускладненої класифікації Пірса – «гіпо-іконічним знаком» (hypo-icon). Як і «Суб-індекс» гіпо-іконічний знак поряд зі схожістю зі своїм об'єктом містить додаткову конвенційну складову. Ефективним прикладом такої гіпо-іконічності може вважатися карта метрополітену. Лінії, що розбігаються у різних напрямках тут дійсно мають схожість з напрямом маршрутів. Однак такого роду схожість має і сильну конвенційну складову. Більше того, зорієнтуватися в карті зможе лише дюдина, яка знає правила «прочитання» таких знаків. Таким чином, «гіпо-іконічні знаки виявляються іконічним символом, а суб-індекс є індексальним символом» [1, р. 171].

Проте варто пам'ятати, що різниця між просто «Індексом» та «Суб-індексом» проявляється також і на рівні інших головних ознак. Окрім того, очевидно, що наявність конвенційної компоненти у «Суб-індексі» підважує одну з найсуттєвіших ознак індексу, згідно з якою відношення між репрезентаментом та об'єктом в індексі не регулюються правилами. З іншого боку наявність цієї самої ознаки робить не релевантним і третю з встановлених ознак, згідно з якою індекс буде володіти своїми характеристиками навіть в умовах відсутності інтерпретанти та інтерпретатора.

Останнім різновидом запропонованої Еткіном класифікації є індекс який втілений у формі правила. В свою чергу це «Правило» поділяється на «директивне» (directional) «селективне» (selectional).

Функцією першого типу правил є спрямування уваги реципієнта до певного об'єкта. Можна зауважити, що цей різновид правила-індексу має безпосереднє відношення як до дискурсу так і до формування досвіду слухаючого. Ще однією важливою ознакою «директивного» правила є наявність у ньому описової та дефінітивної складових. За Пірсом прикладами такого роду правил можуть вважатися загальні іменники (common nouns) або визначальні описи (definite descriptions).

Виразним прикладом директивного правила може бути такий вираз як «Автомобіль у моєму гаражі є блакитного кольору». «Індексальна природа цього визначального опису, на думку Пірса, виявляється у тому, що він надає певне спрямування, слідуючи якому ти опиняєшся у контексті певного об'єкта і той об'єкт є блакитним» [1, р. 173].

Наступна особливість «директивного» правила проявляється по відношенні до основних ознак індексу. Очевидно, що за рахунок наявності описового компоненту це правило позбувається однієї з найсуттєвіших ознак індексу – тієї, згідно з якою він володіє суто стверджувальною потенцією, що виключає будь-які описи свого об'єкта. Крім того, як і у випадку з «Суб-індексом» тут також є присутній символічний компонент і очевидна залежність від інтерпретаційної складової.

Наявність інших ознак також викликає певні запитання. Так, навряд чи можна стверджувати, що між загальними іменниками чи описами та їхніми об'єктами існують якісь причинно-наслідкові зв'язки. Досить неоднозначним є також прояв так званої сингулярної ознаки, згідно з якою об'єктом індексу є конкретні та одиничні об'єкти. Очевидно, що у випадку «директивного» правила така ознака має силу лише стосовно певної частини таких індексів, але є не релевантною по відношенні до такі варіантів як загальні іменники («Кінь», «Літій») цією ознакою покриватися не можуть.

Напевно найменше запитань викликає ознака, згідно з якою індекс має здатність скеровувати нашу увагу до певного об'єкту. Про наявність цієї ознаки може свідчити не лише сама назва цього різновиду індексу, але й його функціонування в межах дискурсу.

Як відзначає Еткін складність виявлення та прояву основних ознак індексу у межах директивного правила пов'язано з тим, «що об'єкт та його директивний досвід не є необхідно представленим у самих по собі спрямовуючих інструкціях. Відповідно, це не спрямування саме по собі є індексальними, а дія та досвід, які отримуються в результаті слідування» [1, р. 174]. Іншими словами, індексальність тут радше пов'язана не зі слідуванням правилам чи виявленням характерних ознак, а з особливим індексальним досвідом, що, в свою чергу, переводить дану проблематику вже на зовсім інший рівень – рівень умов та можливостей формування досвіду.

Наступний різновид «Правила» – «селективне» правило ще більше занурює нас в дискурсивну складову. Якщо директивне правило вказує нам напрям до об'єкта та сприяє у формуванні його

досвіду, то функція селективного полягає в «інформуванні слухача про те, як, або ким є обраний з певного класу об'єкт» [1, р. 175].

Прикладами тут можуть слугувати універсальні квантори, або ж квантори існування («Кожен», «Всі», «Жоден», «Дещо», «Дехто» і т. д.). Виражаючи певне судження з загальним квантором ми даємо можливість слухаючому здійснити вибір будь-якого об'єкта цього судження і гарантуємо, що у ньому буде присутня стверджена у ньому ознака. Наприклад, стверджуючи, що «Всі коні є підкованими» ми запевняємо, що кожному суб'єкту даного судження безперечно належить стверджувальна тут ознака – бути підкованим. Зважаючи на те, що в межах «селективного» правила релевантним є все те, що ми говорили стосовно проявлення головних ознак у «директивному» правилі, ми не будемо більш детально зупинятися на цьому питанні.

Подальше поглиблення та розширення «парадигми доповнення» має стосунок до інформаційних можливостей наведеної класифікації знаків-індексів. Задля цього дослідник звертається до питання визначення та розрізнення між «справжніми» (genuine) та «дегенеративними» (degenerate) індексами².

Розрізнення між «справжніми» та «дегенеративними» індексами Пірс провадить в одній зі своїх гарвардських лекцій 1903 року [26, р. 171]. Згідно з цим визначенням особливість перших полягає у тому, що його репрезентамен у певній мірі виступає іконічним зображенням, або ж аналогією свого об'єкту. Саме такий спосіб позначення дозволяє розширити інформативні можливості індексу.

На відміну від нього репрезентамен у «дегенеративному» індексі перебуває у «фактичному» сполученні/з'єднанні з одиничним об'єктом і не переносить додаткової інформації [26, р. 171-172].

У дослідників, які працюють з семіотичною спадщиною Пірса вже склалося певне розуміння «справжнього» та «дегенеративного» індексів. Згідно з ним, перший варіант базується на причинно-наслідкових зв'язках між репрезентаменом та об'єктом, а другий на референційному відношенні [11, р. 56], [15 р. 38].

Інший варіант стандартної інтерпретації полягає у тому, що коли «справжні» індекси ототожнюються з невербальними, то «дегенеративні» з вербальними варіантами індексу [11, р. 55, 65].

Проте, як демонструє Еткін, таке тлумачення не позбавлене неузгодженостей. Більше того, останні трапляються як у роботах Пірса так і у подальших дослідників цієї проблематики. Іншими словами, існують варіанти «справжніх» індексів позбавлених каузальних зв'язків, і так само «невербальних» в яких такого роду зв'язки можуть бути встановленими з великою натяжкою. Так, до прикладу, складно однозначно встановити якого типу причинно-наслідкові зв'язки існують у такому «справжньому» індексі як крик півня на світанку. Під питанням є те чому такий індекс як вказуючий у певному напрямі палець у Гоуджа вважається прикладом «справжнього» індексу, а у Пірса «дегенеративного»? Нарешті чому Меморіал Банкер Хіл³ який є невербальним індексом і повинен вважатися «справжнім», для того ж Пірса є прикладом «дегенеративного»?

На думку Еткіна для того щоб обійти ці неузгодженості ми повинні спробувати інший варіант тлумачення індексу. Варіант який пропонує Еткін зустрічається вже у самого Пірса, який також провадив розрізнення між «справжніми» та «дегенеративними» індексами у контексті їхніх інформаційних можливостей [1, р. 181].

Згідно з цим розрізненням «справжні» індекси більш інформаційні ніж «дегенеративні». При цьому, причиною такої інформативності є активне залучення та використання іконічної складової. Окрім цього, розширення інформативних можливостей пов'язується також з причинно-наслідковими зв'язками.

Задля кращої обґрунтованості цього підходу Еткін пропонує спробувати застосувати його до трьох вищезазначених різновидів індексального знаку: «Індексу», «Суб-індексу» та «Правила».

Аналіз «Індексу» Еткін здійснює на прикладі флюгера та пальця, який вказує у напрямку підозрілої людини, яка крадеться вулицею. Очевидно, що у першому варіанті присутня як певна іконічність (положення стрілки флюгера просторово відображає напрям вітру) так і причинно-наслідкові зв'язки (вітер спричиняє певне положення стрілки флюгера). При цьому інформативність флюгера не

² Потрібно відзначити, що запропоновані Пірсом терміни аж ніяк не мають якихось негативних конотацій фізіологічного чи морального характеру. Пересвідчитись у цьому можна звернувшись до їхніх визначень. Розуміючи, що їхній більш адекватний переклад є справою часу на даний момент ми перекладаємо перший з них як «справжній», а для другого залишаємо транслітерацію «дегенеративний».

³ Монумент в США встановлений на згадку про битву на пагорбі Брід (17. 06. 1775), що відбулася між британцями та американськими колоніальними військами у ході війни за Незалежність.

обмежується просто вказівкою напряму вітру. З його положення також можна зробити висновок про те з якої ж сторони світу дме цей вітер.

Важливим для розуміння особливостей цього типу індексу є також сам характер іконічного зв'язку. В іконічному залученні обидва компоненти, як репрезентамен так і об'єкт повинні поділяти певні спільні якості. Більше того одна з цих якостей спричинює іншу що робить зв'язок між ними суттєвим та необхідним. Саме випадок з флюгером ідеально демонструє все сказане. Можна стверджувати, що це є ідеальний приклад індексу.

Проте все починає змінюватися коли ми переходимо до прикладу з пальцем, що вказує. На відміну від флюгера палець взагалі немає якоїсь внутрішньої схожості зі своїм об'єктом, що робить проблематичним наявність у ньому іконічної складової. Не зовсім зрозуміло також і те, якого роду детермінізм існує між репрезентаментом та об'єктом в цьому випадку. Очевидно, що причинно-наслідковий зв'язок у випадку флюгера має більш жорсткий та необхідний характер. Якби підозріла людина не з'явилася на вулиці я б не вказував на неї пальцем. Проте я також можу просто провести її поглядом, подумки відмітивши її появу. Все це, безперечно впливає і на обмежені інформаційні можливості даного прикладу, які зводяться до суто вказівки на певний об'єкт.

Складнощі з іконічним залученням починають наростати коли ми переходимо до прикладів «Суб-індексу» та «Правила».

Прикладами «справжнього» індексу, у випадку з «Суб-індексом», є для Еткіна такі варіанти займенників як «Я», «Тут», «Зараз», а «дегенеративного» – «Це» і «Те». На відміну від іконічності «Індексу», іконічна складова «справжнього» індексу ґрунтується лише на певних спільних якостях. Як стверджує дослідник «Я» функціонує як індекс мене, коли я використовую його, оскільки це є *моє* використання. «Тут» працює задля вказівки локації оскільки воно поділяє цю локацію. «Зараз» вказує час оскільки поділяє той час [зі мною]» [1, р. 182].

На відміну від цих варіантів «якісний зв'язок» (qualitative connection), який існує між репрезентаментом та об'єктом «дегенеративного» «Суб-індексу» має суто випадковий характер.

Схожою є ситуація з «Правилом». Тут «справжнім» варіантом індексу є «директивне» правило, а «дегенеративним» – селективне. Прикладом першого є дефінітивна дескрипція – «Найвеличнійший з нині живучих шахістів». На думку Еткіна, об'єкт цього визначення «значною мірою детермінує якості цього знаку, і таким чином дескрипція має схожість зі своїм об'єктом. Якості об'єкту детермінують природу знаку [1, р. 183]. При цьому цей знак несе в собі подальшу інформативність, оскільки з такого вислову ми можемо зробити подальші висновки про те, що ця людина живе, грає в шахи і т. д.

Такі ж приклади «селективного» правила як «Всі» та «Дехто» не містять у собі спільних з об'єктом якостей, а просто вказують нам на те як ми повинні його обрати і не несуть додаткової інформації. Все це дає нам підстави вважати їх «дегенеративними» варіантами правила.

На нашу думку, саме цей аналіз «Суб-індексу» та «Правила» і виявляє проблемність підходу Еткіна. Своє розуміння іконічності дослідник базує на схожості якостей які поділяють репрезентамен та об'єкт знаку. У випадку з флюгером його якість (стрілка, що вказує у певному напрямі) така ж сама як і об'єкт (напряму вітру). Окрім того між цим об'єктом та репрезентаментом існують причинно-наслідкові зв'язки, тут дійсно є схожість.

Проте виникає питання якого роду схожість якостей (і яких якостей) використовується як у випадку «Суб-індексу» так і у випадку директивного правила? Яка схожість існує між «Суб-індексом» «Я» і мною самим, хто це промовляє? Чи може вважатися достатньою підставою цієї схожості лише те, що це я вимовляю цей «Суб-індекс»? Ті ж самі запитання можуть бути висловлені по відношенні до директивного правила.

Друга проблема стосується причинно-наслідкових зв'язків тих самих «Суб-індексу» та директивного правила. Чи можемо ми вважати детермінізм цих видів індексу аналогічним, або хоча б схожим, до детермінізму «Індексу»? Наприклад, чи можна вважати, що те, що я перебуваю у певному місці, у певний сам причиною вимовлення таких «Суб-індексів» як «Тут» або «Зараз»? А як бути стосовно передавання прямого мовлення? Те ж саме стосується дефінітивної дескрипції «Найвеличнійший з нині живучих шахістів». Очевидно, що і тут цей причинно-наслідковий зв'язок відрізняється від того який існує і прикладі з флюгером.

Відсутність у «дегенеративних» знаків інформативності також породжує запитання. Вказівний палець спрямований потенційного злочинця також дозволяє зробити висновок, що ця людина існує,

знаходиться тут і зараз і т. д. А приміром приклад «селективного» правила «Деякі» дозволяє зробити висновок, що принаймні не всі, а лише певна частина і т. д.

Можливо всі ці запитання виникають тому що автор не бере до уваги наявність сильної конвенційної складової, яка існує у цих видах індексу і яка зближає їх з символом. Прикметно, що Еткін у своєму дослідженні неодноразово згадує про це [1, р. 171, 176, 188] проте в подальшому ніяк не розвиває цю тему далі.

Все вищесказане дозволяє нам зробити наступні висновки. Важливою особливістю концепту індексу, як в принципі і усієї філософії Пірса, є його незавершеність та відкритість. Робота над ним ніколи не зводилася до простого пошуку його суттєвих ознак та розширення прикладів втілення. Проводилися постійні спроби співставлення індексу, як з іншими знаками другої трихотомії, так і з видами знаків першої та третьої її різновидів.

Цілком можливо, що саме ця незавершеність та відкритість концепту стала причиною неоднозначної оцінки індексу у подальшій дослідницькій літературі. Сформувалися дві концепції, які ми досить умовно визначили як «парадигма суміжності» та «парадигма доповнення».

Перша з них у своїй дослідницькій стратегії має дві характерні особливості. По-перше, націленість на пошук та виокремлення головних особливостей індексу з подальшим їхнім співставленням з основними прикладами індексу. Другою особливістю є аналіз коректності причинно-наслідкових зв'язків. Не дивлячись на важливі критичні зауваги вказаний підхід має і низку недоліків, як то: неможливість в межах цього підходу охопити більшість запропонованих Пірсом варіантів індексу, ігнорування зв'язків індексу з іншими видами знаків, брак уваги до його інформаційних можливостей.

Однак попри очевидну новизну свої недоліки має також і альтернативна «парадигма доповнення». Серед її очевидних здобутків можна виокремити наступні. Досить вдала спроба розглянути індекс у контексті структури судження. Другий момент стосується того, що це дозволило виокремити такі три види індексального знаку як: «Індекс», «Суб-індекс» та «Правило». Безперечно здобутком цієї парадигми можна вважати спрямованість на виявлення зв'язків індексу з іншими видами знаків. Проте, з іншого боку поглиблення вказаної стратегії і спроба дослідження інформаційних можливостей індексу дала неоднозначний результат. Якщо доповнювання іконічною складовою та характер причинно-наслідкових зв'язків у випадку «Індексу» не викликає особливих зауваг, то у випадках прикладів з «Суб-індексом» та «Правилом» все змінюється. Не достатньо зрозуміло, якого типу іконічність присутня у цих видах індексу та як це відображається на їхній інформативній складовій. Ті самі критичні зауваги можуть бути також адресовані і характеру причинно-наслідкових зв'язків цих знаків.

Література:

1. Atkin, Albert. Pierce on the Index and Indexical Reference. *Transactions of Charles S. Pierce Society*, 2005. Vol. XLI, No. 1: P.161-188.
2. Bordeleau, Anne. An Indexical Approach to Architecture. *Architecture and Phenomenology, Footprint*. Autumn 2008, P. 79-96.
3. Burks, Arthur. Icon, Index, Symbol. *Philosophical and Phenomenological Research*, 1949. Vol. IX: P. 673-689.
4. Campbell, Cary. Indexical Ways of Knowing: An Inquiry Into the Indexical Sign and How to Educate for Novelty. *Philosophical Inquiry in Education*, 2016. Volume 24, No. 1, P. 15-36.
5. *Collected Papers. Volumes 1-6.* (1931-1936). Charles Hartshorne and Paul Weiss (eds.). (Cambridge, MA: Harvard University Press).
6. *Collected Papers. Volumes 7 & 8.* (1958) Arthur Burks (ed.). (Cambridge, MA: Harvard University Press)
7. Dalvesco, Rebecca. The imagination, the conscious, and the unconscious in Jean Cocteau's *La Belle et la Bête*. *Semiotica* 238. 2021. P.199-209.
8. Degani-Raz, Irit. Spatial diagrams and geometrical reasoning in the theater. *Semiotica* 239. 2021. P. 177-200.
9. Faltýnek, Dan., Lacková, Ludmila. In the Case of Protosemiosis: Indexicality vs. Iconicity of Proteins. *Biosemiotics*. 2021. 14: P. 209-226.
10. Fuks, Orit 2021. The distribution of handshapes in the established lexicon of Israeli Sign Language (ISL). *Semiotica* 242: 2021. P. 101-122.
11. Goudge, Thomas A. Pierce's Index. *Transactions of Charles S. Pierce Society*, 1965. Vol. 1, No. 2: P. 52-70.
12. Greenlee, Douglas. *Pierce's concept of sign*. Mouton, The Hague & Paris. 1973. P. 148.
13. Houser, Nathan. Introduction. In *The Essential Pierce. Vol. 1. The Pierce Edition Project* (eds.). (Bloomington, IN: Indiana University Press). 1992. P. xix-xli.
14. Krauss, Rosalind. Tracing Nadar. *October*, 1978. Vol. 5, Photography. P. 29-47.
15. Liszka, James J. *A General Introduction to the Semeiotic of Charles S. Pierce*. Bloomington, IN: Indiana University Press. 1996. P. 151.

16. Neshet, Dan 2021. Epistemic logic: All knowledge is based on our experience, and epistemic logic is the cognitive representation of our experiential confrontation in reality. *Semiotica* 238. 2021. P. 153–179.
17. Nöth, Winfried. Peirce's legacy for contemporary consciousness studies, the emergence of consciousness from qualia, and its evanescence in habits. *Semiotica* 243. 2021. P. 49–103.
18. Nuessel, Frank., Puumeister Ott. Semiotics 2021: The year in review. *Sign Systems Studies* 50(2/3). 2022. P. 411–432.
19. Santaella, Lucia. Consciousness and mind in Peirce: Distinctions and complementarities. *Semiotica* 243. 2021. P. 105–128.
20. Savan, David. *An Introduction to C.S. Pierce's Full System of Semeiotic*. Toronto: Toronto Semiotic Circle. 1988. P. 74.
21. Sekula, Alan. Photography Between Labour and Capital. In Benjamin H. D. Buchloh and Robert Wilkie, eds., *Mining Photographs and Other Pictures 1948-1968: Photographs by Leslie Shedden*. Halifax: Press of Nova Scotia College of Art and Design. 1983. P. 193-268.
22. Short, T.L. *Peirce's Theory of Signs*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007. P. 374.
23. Sonesson, Goran. *Pictorial concepts. Inquiries into the semiotic heritage and its relevance for the analysis of the visual world*. Lund: Aris / Lund University Press. 1989. P. 369.
24. Sonesson, Goran. Indexicality as Perceptual Mediation. *Papers from the third bi-annual meeting of the Swedish Society for Semiotic Studies* edited by Christiane Pankow, Gothenburg University. SSKKII Report 9604. 1996. P. 127–143
25. *The Essential Pierce. Vol. 1*. The Pierce Edition Project (eds.). Bloomington, IN: Indiana University Press. 1992. P. 399.
26. *The Essential Pierce. Vol. 2*. The Pierce Edition Project (eds.). Bloomington, IN: Indiana University Press. 1998. P. 584.
27. West, Donna E. The dialogic nature of double consciousness and double stimulation: Implications from Peirce and Vygotsky. *Sign Systems Studies* 49(1/2). 2021. P. 235–261.
28. West, Donna E. The element of surprise in Peirce's double consciousness paradigm. *Semiotica* 243. 2021. P. 11–47.
29. West, Donna E. Peirce's vocation for consciousness: An evolutionary account. *Semiotica* 243. 2021. P. 1–10.